

BEYAZ RUSYA'DA SÜT SEKTÖRÜNÜN İHRACAT YAPISI VE REKABET GÜCÜ

Güçgeldi BASHIMOV

Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
guyc55@gmail.com

Öz

Süt hayvancılığı Beyaz Rusya'nın ekonomik sisteminde önemli bir rol oynamakta ve süt hayvancılığı sektörü toplam tarımsal üretimin %19'unu oluşturmaktadır. Bu da süt hayvancılığının Beyaz Rusya ekonomisinin önemli bir parçası olduğunu göstermektedir. Süt ve süt ürünleri Beyaz Rusya'nın ihracatında önemli bir yer tutmaktadır. Son 15 yıllık dönemde süt ve süt ürünleri ihracatı 15 kattan fazla bir artış göstererek 105 milyon dolardan 1,7 milyar dolara ulaşmıştır. Bugün Beyaz Rusya dünya süt ve süt ürünleri ihracatında ilk ona girmektedir.

Bu çalışmada 2000-2015 dönemi için Beyaz Rusya'nın süt ve süt ürünlerinin ihracat performansı ve rekabet gücü analiz edilmiştir. Çalışmada Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler, Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Ticaret Dengesi İndeksi kullanılmıştır. Araştırma ikincil verilere dayanmaktadır. Dış ticaret verileri BM COMTRADE veri tabanından derlenmiştir. Beyaz Rusya başta BDT ülkeleri olmak üzere Afrika ülkelerine ve Avrupa Birliği'ne süt ve süt ürünleri ihraç etmektedir. Analiz sonuçlarına göre Beyaz Rusya süt ve süt ürünleri ihracatında rekabet gücüne sahiptir.

Anahtar kelimeler: Beyaz Rusya, Dış Ticaret, Süt Ürünleri.

EXPORT STRUCTURE AND THE COMPETITIVENESS OF DAIRY INDUSTRY IN BELARUS

Abstract

Dairy farming plays a crucial role in the economy of Belarus and the dairy farming contributes %19 to the gross value of agricultural output. This shows that dairy farming is significant part of the Belarus economy. Milk and dairy products have an important place in the export of Belarus. Belarus's exports of milk and dairy products increased more than 15 times from 105 million USD to 1.7 billion USD in the last 15 years. Today, Belarus is one of the top 10 milk and dairy products exporting countries in the world.

The paper analyzes the export performance and the competitiveness of milk and dairy products of Belarus for the period 2000-2015. In study Revealed Comparative Advantage, Revealed Symmetric Comparative Advantage and Trade Balance Index were used. The study is based on secondary data. The data were obtained from the UN COMTRADE database. Belarus exports milk and dairy products mainly to CIS countries, African countries and the European Union. According to the research findings Belarus has the competitiveness in milk and dairy products.

Keywords: Belarus, Foreign Trade, Dairy Products.

1. Giriş

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınma ve sanayileşme çabaları içerisinde tarım sektörünün önemi gün geçtikçe artmaktadır. Sanayileşme yolunda büyük mesafe almış gelişmiş ülkelerde dahi tarım hem ekonomik hem de sosyal açıdan büyük önem

arz etmektedir. Tarım sektörü içerisinde yer alan hayvancılık sektörünün ise üretim içerisindeki payı oldukça önemli olup, gelişmiş ülkelerin çoğunda hayvancılığın tarımsal üretim içerisindeki payı %50'nin üzerindedir. Bu değer örneğin; Fransa'da %60, İngiltere'de %70 ve Almanya'da %75'e kadar yükselmektedir (Demir ve Sancar, 2012: 18). Bununla birlikte hayvancılık sektörü gıda güvenliğinin sağlanması bakımından da son derece önem arz etmektedir. Nitekim, hayvansal ürünler besleyici değeri yüksek protein kaynağıdır. Özellikle süt ve süt ürünleri içeriğindeki protein, vitamin ve mineraller açısından, insan hayatında fiziksel ve zihinsel gelişim için en iyi besinlerden biridir. Dolayısıyla sağlıklı ve dengeli beslenme için süt ve süt ürünleri hayati öneme sahiptir (Knips, 2005; Çukur ve Saner, 2005: 39).

Hayvancılık sektörü bütün dünyada olduğu gibi Beyaz Rusya'da da gıda güvenliğinin sağlanması, işsizliğin azaltılması ve ulusal gelirin artırılması açısından önem arz etmektedir. Beyaz Rusya sahip olduğu iklim ve arazi koşulları nedeniyle hayvancılık sektörünün gelişmesi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Hayvancılık ve özellikle süt sektörü tarım sektörünün önemli bir kolunu oluşturmaktadır. Mevcut durumda Beyaz Rusya'nın sığır varlığı 4,3 milyon baş ve yıllık süt üretimi ise 6,7 milyon ton civarındadır. Süt üretimi son 10 yıllık dönemde %50 civarında artış göstermiş ve süt sektörü tarımsal üretimin %19'unu oluşturmaktadır. Ayrıca, süt sektörü ihracat yoluyla döviz gelirlerini artırmak gibi önemli ekonomik fonksiyona sahiptir. 2015 yılında Beyaz Rusya 1,7 milyar dolar değerinde süt ve süt ürünleri ihraç etmiştir. Süt ve süt ürünlerinin toplam tarımsal ihracattaki payı %48'dir (Nivievskyi ve von Cramon-Taubadel, 2011: 6).

Bu çalışmada, Beyaz Rusya süt sektörünün ihracat performansı ve rekabet gücü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada, öncelikle Beyaz Rusya'nın süt sektörünün mevcut durumu ve dış ticaret yapısı incelenmiştir. Daha sonra ise 2000-2015 dönemi için Beyaz Rusya'nın süt sektöründeki rekabet gücü analiz edilmiştir. Rekabet gücünün analizinde Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler, Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Ticaret Dengesi İndeksi kullanılmıştır.

2. Teorik Çerçeve

Günümüzde uluslararası ihracat pazarlarını ele geçirebilmek, bu pazarlarda tutunabilmek veya pazar payını artırabilmek için ülkeler arasında amansız bir yarış vardır. Bu yarışta başarılı olabilmenin temel koşulu ise yüksek bir rekabet gücüne sahip olmaktır (Seyidoğlu, 2015: 575). Bu yüzden, gerek yerli, gerekse yabancı literatürde son yıllarda rekabet ile ilgili yapılan araştırmalar oldukça önem kazanmış bulunmaktadır (Saraçoğlu ve Köse, 2000: 1).

Rekabet kavramı iktisat düşüncesinde her zaman merkezi bir öneme sahip olmuştur. İktisat kuramının temel taşlarından biri olan ve birçok iktisadi teorinin özünü oluşturan rekabet kavramının tanımlanması üzerinde iktisatçılar kesin bir fikir birliğine varamamışlardır (Kırankabeş, 2006: 232). Kökeni karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayanan uluslararası rekabet gücü çok genel anlamda, “bir ülkenin ürettiği bir ürünü dünya fiyatlarından dünya piyasalarında satabilme, uluslararası pazarda etkili bir ihracat payına sahip olabilme ve bu konumunu devam ettirebilme gücü” olarak tanımlanabilmektedir (Saraçoğlu ve Köse, 2000: 1). Bir başka tanıma göre rekabet gücü, bir ülkenin ürettiği mallarda diğer ülkelerin malları ile fiyat, kalite, tasarım, güvenilirlik ve zamanında teslim gibi unsurlarda yarışabilir düzeyde olmasıdır (Kelleci, 2009: 11). Ketels ise rekabet gücünü, uluslararası piyasalarda satış yapabilme yeteneği olarak tanımlamaktadır (Ketels, 2010).

Rekabet gücü kavramı ele alınan alana (firma, endüstri ve ülke) rekabet gücünü belirlemede kullanılan ölçütlere ve bakış açısına bağlı olarak (mikro veya makro) farklı biçimlerde tanımlanmaktadır (Aktan ve Vural, 2004: 11). Firma düzeyinde yüksek kalitede düşük maliyette üretim becerisi olarak tanımlanan rekabet gücünün temel belirleyicileri kalite, maliyet ve fiyat unsurları olmaktadır. Verimlilik, organizasyon ve yönetim yapısı, etkin kaynak kullanımı ve yenilik yaratma becerisi de rekabet gücünü etkilemektedir. Endüstriyel rekabet ise bir endüstrinin rakiplerine göre daha üst bir verimlilik düzeyine ulaşması, daha düşük maliyetle üretim ve satış yapması ve bu becerileri sürdürülebilir kılması, gereken icat ve yenilikleri gerçekleştirebilmesi olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası düzeyde ise serbest ve adil piyasa koşullarında uluslararası piyasaların standartlarına uygun üretim yapabilme yeteneği olarak tanımlanmakta, dış pazar paylarının artırılması ve dış ticaret dengesinin sağlanmasının yanı sıra ülkedeki gelir ve istihdam düzeyini arttırmak ve yaşam kalitesinin sürekli artırılması olarak değerlendirilmektedir (Kırankabeş, 2006: 236-237).

Yukarıdaki açıklamalara göre rekabet gücüne sahip olmak, ülke refahının ve yaşam standartlarının artması demektir. Bu ise ticaret, yatırım ve üretim faaliyetlerinde artış sağlanması, ülke içi kurumlar arasında işbirliğinin tesis edilmesi ve uzmanlaşma ile mümkün olmaktadır. Mal ve hizmetlerin üretilmesinde, pazarlanmasında ve dağıtılmasında diğer ülkelerle rekabet edebilmek için ülke yeteneklerinin geliştirilmesi ve yeni potansiyellerin yaratılması gerekmektedir (Çivi, 2001: 25).

Hayvansal ürünlerin rekabet gücünü ölçen, ulusal ve uluslararası düzeyde çok sayıda araştırma yapılmıştır. Söz konusu çalışmalarda rekabet gücü göstergesi olarak başta Balassa'nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi olmak üzere birçok yaklaşımlar esas alınmıştır.

Bu bölümde söz konusu çalışmalardan bazıları hakkında özet bilgiler sunulmaktadır.

Bojnec, (2003) Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin hayvansal ürünler ticaretindeki rekabet gücünü analiz etmiştir. Analiz aşamasında Yurtiçi Kaynak Maliyeti (DRC), Grubel-Lloyd'un endüstri-içi ticaret indeksi (IIT) ve Balassa'nın açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler (AKÜ) indeksi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda söz konusu ülkelerin sığır eti ve süt ihracatında düşük bir rekabet gücüne sahipken, koyun ve domuz eti ticaretinde daha güçlü bir rekabet gücüne sahip oldukları belirlenmiştir.

Atıcı ve diğ., (2004)İhracat Performans İndeksi kullanılarak bazı Avrupa Birliği aday ülkelerindeki seçilmiş hayvansal ürünlerin rekabet gücü analiz edilmiştir. Sonuç olarak, Litvanya'nın tereyağında, Macaristan'ın kümes hayvancılığında ve Bulgaristan'ın koyun ve keçi etinde yüksek rekabet gücüne sahip olduğu belirlenmiştir. Türkiye'nin ise hayvansal ürünlerde rekabet gücüne sahip olmadığı saptanmıştır.

Klasra ve Fidan, (2004) Türkiye ve komşu ülkelerin hayvansal ürünler ihracatındaki rekabet gücünü analiz etmişlerdir. Çalışmada açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksi kullanılmıştır. Türkiye'nin küresel hayvansal ürünler ticaretindeki payının marjinal seviyede olduğu belirlenirken, Ukrayna ve Romanya'nın hayvansal ürünler ihracatında güçlü bir rekabet gücüne sahip olduğu tespit edilmiştir.

Şahinli, (2012) Türkiye ile AB ülkelerinin canlı hayvancılık sektörünün rekabet gücü analiz edilmiştir. Çalışmada canlı hayvancılık sektörünün tüm alt maddelerine ait Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi (AKÜ) hesaplanmıştır. Buna göre Türkiye'nin AB pazarında canlı hayvancılık sektöründe rekabet gücüne sahip olmadığı belirlenmiştir.

Bojnec ve Ferto, (2014) Araştırmada açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksi kullanılarak 2000-2011 dönemi için AB üyesi ülkelerinin süt ve süt ürünleri ihracatında rekabet gücü analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda Belçika, Danimarka, Hollanda, Fransa, İrlanda'nın süt sektöründe güçlü bir rekabet gücüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte birliğe daha sonra katılan Baltık ülkeleri ile Polonya'nın da süt sektöründe önemli ölçüde rekabet gücüne sahip oldukları belirlenmiştir.

Kandanuri, (2014) Hindistan'ın et ihracatında seçilmiş ülkeler karşısındaki rekabet gücünü analiz etmiştir. Araştırmada Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi kullanılmıştır. Buna göre Hindistan dondurulmuş sığır eti ihracatında rekabet gücüne sahiptir. Ancak rakip ülkelerin özellikle ABD'nin küresel et piyasadaki konumunu giderek güçlendirdiği ve gelecekte Hindistan için önemli bir rakip bir ülke olacağı öngörülmektedir.

Ohlan, (2014) Araştırmada Hindistan süt sektörünün ihracat performansını Markov zinciri ve Yurli Kaynak Maliyeti (DRC) katsayısı kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz

sonucunda Hindistan'ın dünya süt piyasasında önemli bir paya sahip olduğu belirlenmiş ve rekabet gücünün artırılması için süt ürünlerinde kalitenin iyileştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Özer ve diğ., (2014) AB ülkeleri ile birlikte AB'ye aday ülkelerin süt ve süt ürünleri ihracatındaki rekabet gücünü analiz etmişlerdir. Çalışmada Balassa tarafından geliştirilen ve Vollrath tarafından yeniden tanımlanan AKÜ indeksi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda ele alınan ülkelerin süt ürünleri ihracatında rekabet gücüne sahip olduğu belirlenmiştir.

3. Materyal ve Yöntem

Araştırmada Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması (SITC Rev.3) kullanılmıştır. SITC Rev.3 sınıflandırmasında yer alan süt ve süt ürünlerinin fasıl kod numaraları sırasıyla SITC 022 (süt ve krema), SITC 023 (tereyağı) ve SITC 024 (peynir ve lor). Araştırmada kullanılan veriler ikincil veriler olup, söz konusu veriler Dünya Gıda Örgütü (FAO), Beyaz Rusya İstatistik Kurumu ve Birleşmiş Milletler Comtrade veri tabanından sağlanmıştır. Araştırma 2000-2015 dönemini kapsamakta ve dış ticaret verileri dolar bazında verilmiştir.

Beyaz Rusya'nın süt sektörünün rekabet gücünü belirleyebilmek için Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler, Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Ticaret Dengesi İndeksinden yararlanılmıştır. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi Bela Balassa tarafından geliştirilmiş ve dolayısıyla literatürde Balassa indeksi olarak da bilinmektedir. Balassa geliştirdiği AKÜ indeksini ilk kez 1965 yılında yayınlamış olduğu çalışmasında kullanmıştır. O zamandan beri AKÜ indeksi uluslararası ticarete uzmanlaşmayı ölçme konusunda birçok akademik çalışmalarda kullanılmaktadır (Laursen, 1998: 1). AKÜ indeksi bir ülkenin güçlü ve zayıf ihracatçı sektörlerini belirlemeye yönelik çalışmalarda kullanılmaktadır (Aiginger, 2000: 82; Bojnec ve Ferto, 2009: 418). AKÜ İndeksi, bir malın veya sektörün ülkenin toplam ihracatındaki payı ile söz konusu malın veya sektörün dünyanın toplam ihracatındaki payı arasındaki orandır. Balassa'nın AKÜ yaklaşımı, karşılaştırmalı üstünlüğün gerçek biçiminin ticaret sonrası verilerden gözlemlenebileceğini varsaymaktadır. Bu yaklaşım ile Balassa, bir ülkenin ilgili mal ya da sektörde 'açıklanmış' karşılaştırmalı avantaja sahip olup olmadığını belirlemeye çalışmaktadır (Şahinli, 2012: 93). Balassa'nın AKÜ indeksi aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir:

$$AKÜ_{ij} = \left(\frac{X_{ij}}{X_i} \right) / \left(\frac{X_{jw}}{X_w} \right) \quad (1)$$

Eşitlik 1'de, $AKÜ_{ij}$, 'i' ülkesinin 'j' sektörü için açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksini, X_{ij} 'i' ülkesinin 'j' sektörünün ihracatını, X_i 'i' ülkesinin toplam ihracatını, X_{jw} 'j'

sektörü dünya ihracatını ve X_w toplam dünya ihracatını göstermektedir. AKÜ indeksi 0 ile ∞ arasında bir değer almaktadır. Eğer indeks değeri birden büyükse o ülkenin ilgili sektörde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu söylenir. Başka bir deyişle, o endüstrinin ülkenin toplam ihracatı içindeki payı, dünya ticaretindeki payından daha büyüktür. Eğer indeks değeri birden az ise ülkenin ilgili sektörde karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu söylenir (Vlachos, 2001: 43; Ervani, 2013: 57).

Süt sektörünün rekabet gücünün ölçümünde kullanılan ikinci ölçüt Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler (ASKÜ) indeksidir. Bu indeks aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir:

$$ASKÜ_{ij} = (AKÜ_{ij} - 1) / (AKÜ_{ij} + 1) \quad (2)$$

ASKÜ indeksi -1 ile +1 arasında bir değer almaktadır. Eğer indeks değeri pozitif ise ülke o üründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Eğer indeks değeri negatif ise ülke o ürünün ticaretinde karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir (Dalum ve diğ., 1998; Laursen, 1998: 2).

Rekabet gücünün ölçümünde kullanılan bir diğer ölçüt de Ticaret Dengesi İndeksidir (TBI). Lafay tarafından geliştirilen bu indeks bir ülkenin ilgili üründe net ihracatçı veya net ithalatçı olup olmadığını belirlemek için kullanılmaktadır (Widodo, 2008: 159; Ishchukova ve Smutka, 2013: 16). İndeks şu şekilde formüle edilmektedir:

$$TBI_{ij} = (X_{ij} - M_{ij}) / (X_{ij} + M_{ij}) \quad (3)$$

Eşitlik 3'de 'i' ülkeyi, 'j' ürünü, 'X' ihracatı, 'M' ithalatı göstermektedir. TBI indeksi -1 ile +1 arasında bir değer almaktadır. Eğer indeks değeri +1 ise ülkenin net ihracatçı konumunda olduğu söylenir. Buna karşın eğer indeks değeri -1 ise ülkenin net ithalatçı konumunda olduğu söylenir. Eğer indeks değeri 0 ise ülkenin ihracat ve ithalat değerlerinin birbirine eşit olduğu söylenir (Ma, 2013: 138; Altay Topçu ve Sümerli Sarıgül, 2015: 336).

Yukarıda verilen fomüller yardımıyla süt ve süt ürünlerinin yıllar itibariyle AKÜ, ASKÜ ve TBIdeğerleri hesaplanmıştır. Ayrıca, söz konusu indeks değerlerinin ortalama değerleri de hesaplanmıştır. Daha sonra karşılaştırmalı üstünlüklerin yıllara göre seyrini daha ayrıntılı bir şekilde analiz edebilmek ve ortalamadan sapmaları ortaya koyabilmek amacıyla; AKÜ, ASKÜ ve TBI indeks değerlerinin varyasyon (değişim) katsayıları hesaplanmıştır. Varyasyon katsayısı (Coefficient of Variance - CV) = $(s/\mu) * 100$ (Dağılımın Standart Sapması/Dağılımın Aritmetik Ortalaması) şeklinde hesaplanmaktadır. Çalışmada bütün varyasyon katsayıları yüzde olarak ifade edilmiştir (Küçükkiremitçi, 2006: 11).

4. Bulgular ve Tartışma

4.1. Dünya Süt ve Süt Ürünleri Üretimi ve Tüketimi

Günümüzde gerek beslenme açısından, gerekse ekonomiye sağladığı katkıdan dolayı dünyada süt üretimi giderek artmaktadır. Bu artış hayvan sayısına ve hayvan başına elde edilen verime bağlıdır. Bununla birlikte süt fiyatlarında meydana gelen artış dünya süt üretiminin artmasında etkili unsurlardan biridir (Terin, 2014: 54). BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) verilerine göre dünyada 1970 yılında toplam yaklaşık 392 milyon ton süt üretimi gerçekleşmişken, 2013 yılında dünya toplam süt üretim miktarı 768 milyon tona ulaşmıştır (Şekil 1). Bugün dünyada daha çok inek sütü üretimi yapılmaktadır. Bu nedenle dünyada süt inekçiliği çok yaygınlaşmış ve gelişmiş durumdadır. Yine FAO verilerine göre dünya genelinde üretilen sütün %82,69'unu inek sütü, %13,27'sini manda sütü, %2,34'ünü keçi sütü, %1,32'sini koyun sütü ve %0,38'ini deve sütü oluşturmaktadır.

Son yıllarda süt fiyatlarında meydana gelen artış dünya süt üretiminin artmasında etkili unsurlardan biri olmuştur. 2009 yılında süt fiyatlarında meydana gelen düşme, kötü hava şartları ve dünya ekonomisindeki durgunluk 2009 yılında süt üretim hızını yavaşlatmıştır. Ancak 2010 yılından itibaren dünya ekonomisinde görülen iyileşme ve nüfus artışı süt ve süt ürünlerine olan talebi arttırmış bu da süt ve süt ürünleri fiyatlarının yükselmesi yönünde önemli bir baskı oluşturmuştur (Terin, 2014: 54).

Şekil 1. Dünya Süt Üretimindeki Değişimler (Kaynak: FAO veri tabanı)

Tablo 1'den de görüleceği gibi dünya süt üretiminde AB ilk sırada yer alırken onu sırası ile Hindistan ve ABD izlemektedir. AB ve ABD'nin dünya süt üretimindeki payları giderek azalmaktadır. Bu düşüşün en önemli nedeni son yıllarda Çin ve Hindistan'da sağılan hayvan sayısı ve verim artışı nedeniyle süt üretiminin hızlı bir şekilde artması gösterilebilir

(Terin, 2014: 55). Asya ülkeleri arasında Hindistan, Çin ve Pakistan dünyanın en önemli süt ve süt ürünleri üreticisi ülkeleridir. Bugün dünya süt üretiminin yarısı gelişmekte olan ülkeler tarafından üretilmektedir (Sajjad ve Khan, 2010: 655; Ohlan, 2012: 257).

Tablo 1. Dünya Süt Üretiminde Öne Çıkan Ülkeler

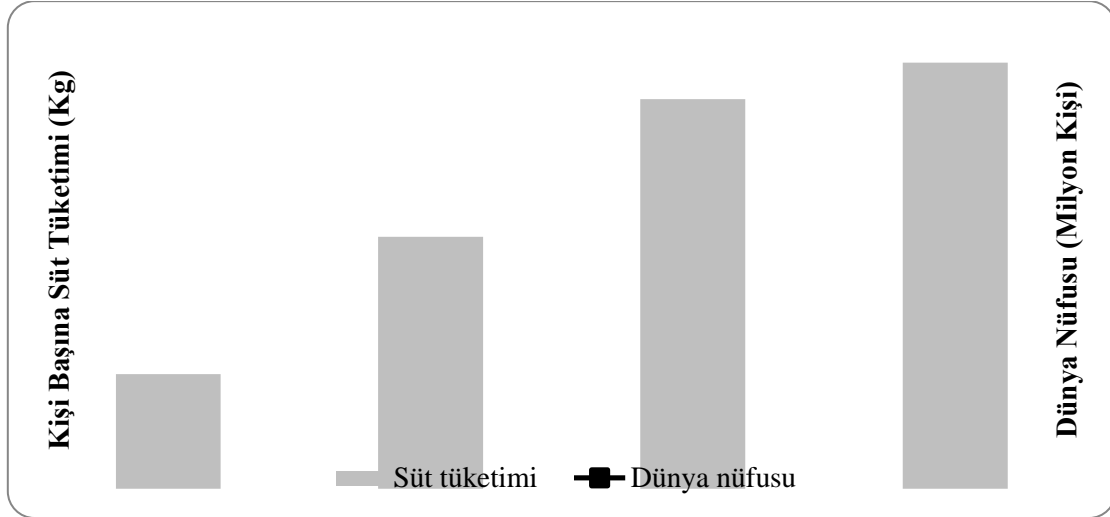
Ülkeler	2000		2005		2010		2013	
	(Milyon ton)	Pay (%)	(Milyon ton)	Pay (%)	(Milyon ton)	Pay (%)	(Milyon ton)	Pay (%)
AB	156,0	27	154,7	24	153,3	21	157,2	20
Hindistan	79,6	14	95,6	15	121,8	17	135,6	17
ABD	76,0	13	80,2	12	87,4	12	91,2	12
Çin	12,3	2	32,0	5	41,1	6	40,5	5
Pakistan	25,5	4	29,4	4	35,4	5	39,1	5
Brezilya	20,5	4	25,5	4	30,8	4	34,4	4

Kaynak: FAO veri tabanı, 2017

Günümüzde ekonomik şartlar dikkate alındığında süt sektörü beslenme sorunlarının çözümü ve dengeli beslenmedeki yeri açısından önemli bir sektördür. Süt, tüketilen diğer besin maddelerinden farklı olarak canlıların büyümeleri ve gelişimlerini sağlıklı bir şekilde tamamlamaları için gerekli olan birçok besin maddesini bünyesinde bulundurmaktadır. Bundan dolayı, insan hayatının her evresinde süt ve süt ürünleri tüketimi önemli yer tutmaktadır (Çelik, 2002: 44). Sütün bir litresinde yaklaşık olarak; %87 su ve %13 laktoz, yağ, protein, mineral madde, vitaminler ve enzimler bulunmaktadır (Knips, 2005: 2).

Süt tüketimi ülkeler için bir gelişmişlik ölçüsü olarak değerlendirilmektedir. Sağlıklı ve yeterli beslenen toplumlarda süt ve süt ürünlerinin tüketimi genellikle daha yüksektir. İnsanlar için ideal besin kaynağı olan süt, günlük yaşamda süt ve süt ürünleri olarak çeşitli şekillerde tüketilmektedir (Çetinkaya, 2010: 74). Dünyada yıllık kişi başına süt tüketim miktarı 2014 yılında 108,6 kg olarak gerçekleşmiştir (Şekil 2). Dünya süt tüketimi, nüfus artışı, kentleşme, batı tipi beslenme alışkanlıklarının yaygınlaşması ve kişi başına düşen gelirdeki artışa paralel olarak artmaktadır (Knips, 2005; Ohlan, 2012: 257). Gelişmiş ülkelerde yıllık kişi başına süt tüketim miktarı 200 kg üzerinde iken, gelişmekte olan ülkelerde ise bu miktar 70 kg altında kalmaktadır (Doğan ve Kızıloğlu, 2015: 277). Ancak son yıllarda kişi başına süt tüketiminin özellikle Asya'da ve diğer gelişmekte olan ülkelerde ekonomik refahın artmasına paralel olarak artış gösterdiği görülmektedir (Hemme ve Otte, 2010). Bugün dünyadaki sütün %42'si Asya'da, %26'sı Avrupa'da ve %13'ü Kuzey Amerika'da tüketilmektedir (IDF, 2014).

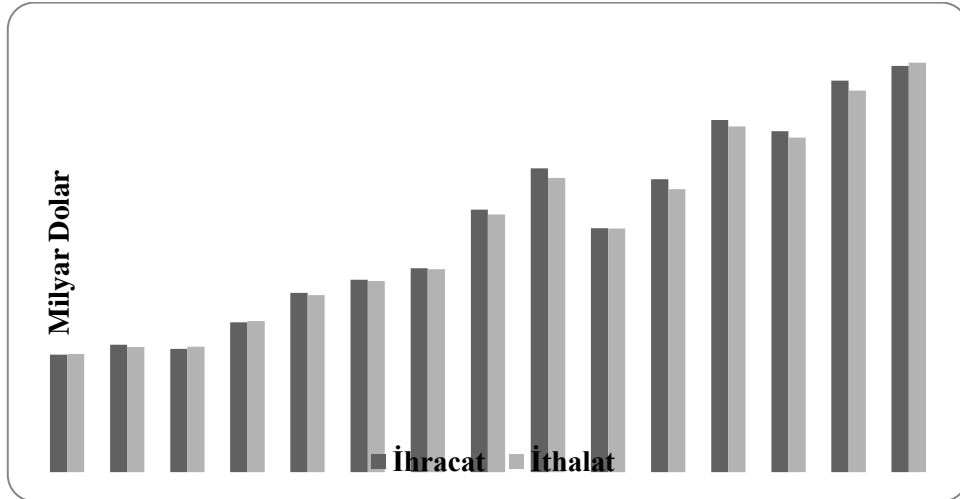

Şekil 2. Dünyada Yıllık Kişi Başına Süt Tüketim Miktarı ile Nüfus Artışındaki Değişimler

(Kaynak: FAO ve IDF veri tabanı)

4.2. Dünya Süt ve Süt Ürünleri Ticareti

Dünya süt ve süt ürünleri ticaret hacmi son 15 yıllık dönemde önemli düzeyde artış göstermiştir. Süt ve süt ürünleri ihracatı dünya toplam mal ihracatının %0,5'ini oluşturmaktadır. 2000-2014 yılları arasında dünya süt ve süt ürünleri ihracatı 26 milyar dolardan 90 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde ithalat 26,8 milyar dolardan 93 milyar dolara ulaşmıştır. 2014 yılı itibariyle dünya süt ve süt ürünleri toplam ticaret hacmi 180 milyar dolara ulaşmıştır (Şekil 3).

Şekil 3. Dünya Süt ve Süt Ürünleri Ticaretindeki Gelişmeler

(Kaynak: COMTRADE veri tabanı)

Süt yaygın olarak ticareti yapılan ürünlerden biridir. Süt ticareti her ülkenin ekonomisinde önemli bir rol almaktadır. Süt ticareti daha çok gelişmiş ülkeler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Örneğin, Hindistan dünyanın en büyük süt üretici ülkelerinden biri olmasına rağmen, süt ve süt ürünleri ihracatı yok denecek kadar azdır (Borawski ve diğ., 2015: 198). Küresel süt piyasasında AB, Okyanusya ve Kuzey Amerika ülkeleri net ihracatçı ülke konumunda iken, Asya, Orta Amerika ve Afrika ülkeleri ise net ithalatçı ülke konumundadır (Özer ve diğ., 2014: 28). Dünya süt ve süt ürünleri ihracatının %13,11'ini Yeni Zelanda, %13'ünü Almanya, %10,08'ini Hollanda, %9,75'ini Fransa ve %6,07'sini ABD yapmaktadır. Bu beş ülke toplam dünya süt ve süt ürünleri ihracatının yarısından fazlasını yapmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Dünya Süt ve Süt Ürünleri İhracatında Önde Gelen İlk Beş Ülke (2014 yılı)

Ülkeler	İhracat değeri (Milyon \$)	Pay (%)
Yeni Zelanda	12,1	13,11
Almanya	12,0	13,00
Hollanda	9,3	10,08
Fransa	9,0	9,75
ABD	5,6	6,07

Kaynak: COMTRADE veri tabanı, 2017

4.3. Beyaz Rusya'da Süt Üretimi

Hayvancılık tarımsal üretimin önemli bir kolunu teşkil etmektedir. Hayvansal üretim içerisinde de süt sığırcılığının ayrı bir önemi bulunmaktadır. Süt sığırcılığından elde edilen süt ve süt ürünleri kırsal nüfusun en önemli ve ucuz gıda kaynağı olmakla birlikte, süt sığırcılığı faaliyeti kırsal hane halkının önemli bir gelir ve istihdam kaynağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla süt sığırcılığı Beyaz Rusya'nın kırsal nüfusu için yaşamsal bir önem taşımaktadır.

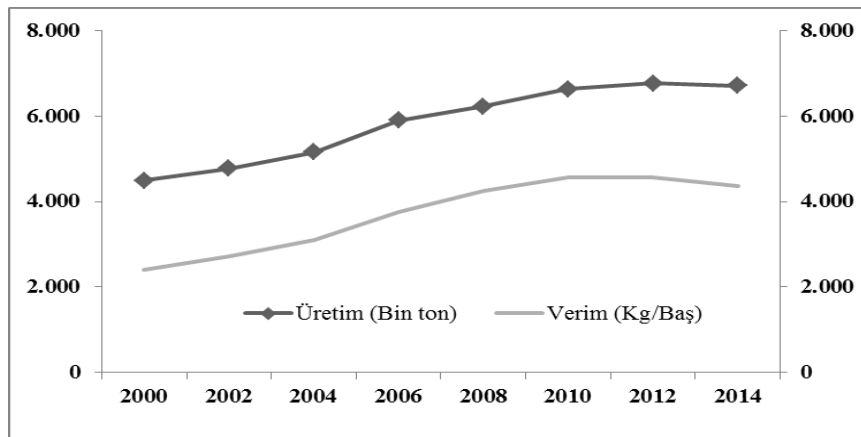
Beyaz Rusya'nın sığır varlığı ve süt üretimi incelendiğinde 1990'lı yılların başlarında önemli düzeyde azaldığı görülmektedir. 1990'lı yılların başlarında Beyaz Rusya'da uygulanan ekonomide dönüşüm reformları sonucu ülkenin sığır varlığı ve süt üretimi ciddi bir şekilde gerilemiştir. Zira bu dönemde özel sektöre yönelik devlet destekleri azalmış, iş alanları daralmış, enflasyon oranı artmış ve halkın satın alma gücü zayıflamıştır (Ramanovich, 2005: 2). Örneğin 1992 yılında sığır varlığı 6.577 bin baş iken, 2000 yılında 4.326 bine ve 2004 yılında ise 3.924 bin başa gerilemiştir. Süt üretimi ise 1992 yılında 5,8 milyon ton iken, 2000 yılında 4,4 milyon tona kadar gerilemiştir. Ancak son 10 yılda Beyaz Rusya'nın gerek sığır sayısında ve gerekse süt üretiminde önemli bir artış görülmüştür. 2004-2014 yılları arasında sığır varlığı 3,9 milyon baştan 4,3 milyon başa ulaşmış ve süt üretimi ise 5,1 milyon tondan 6,7 milyon tona ulaşmıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Beyaz Rusya'nın Süt Sektörünün Mevcut Durumu

	1992	1995	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2014
Sığır Sayısı (Bin baş)	6.577	5.403	4.326	4.085	3.924	3.980	4.006	4.151	4.364
Süt üretimi (Bin ton)	5.884	5.070	4.490	4.772	5.149	5.895	6.224	6.624	6.703
Süt verimi (Kg/Baş)	2.650	2.338	2.413	2.728	3.091	3.750	4.246	4.564	4.361

Kaynak: FAO ve Beyaz Rusya İstatistik Kurumu veri tabanı

Beyaz Rusya'da süt üretimi 2000 yılından bu yana yıllık %4 oranında büyüme kaydetmiştir. Süt üretimindeki artış birim hayvan başına elde edilen verimdeki iyileştirmelerden ileri gelmektedir. Son 10 yılda birim hayvan başına elde edilen verim, hayvan sayısından daha fazla oranda bir artış göstermiştir. Örneğin 2004-2014 yılları arasında sığır sayısı %11 artarken, birim hayvan başına elde edilen verimde ise %41 oranında artış yaşanmıştır. 2014 yılında Beyaz Rusya'da birim hayvan başına elde edilen verim 4,3 tondur. Bununla birlikte bu miktarın gelişmiş ülkeler ile kıyaslandığında oldukça düşük seviyelerde olduğu söylenebilir. Örneğin Almanya'da birim hayvan başına süt verimi 6-7 ton iken, İsrail'de 11-12 tondur (Nivievskiy ve von Cramon-Taubadel, 2011: 7-8).

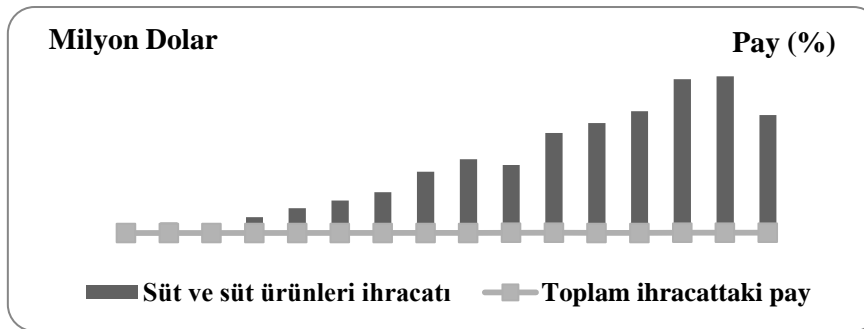

Şekil 4. Beyaz Rusya'da Süt Üretimi ve Hayvan Başına Süt Verimindeki Değişimler

(Kaynak: FAO veri tabanı)

4.4. Süt ve Süt Ürünleri Dış Ticareti

Beyaz Rusya dünya süt ve süt ürünleri ihracatında ilk ona girmektedir. Son 15 yıllık dönemde Beyaz Rusya'nın süt ve süt ürünleri ihracatı 15 kattan fazla bir artış göstermiştir. 2015 yılında süt ve süt ürünleri ihracatı 1,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve bu değer toplam ihracatın %6,5'ine tekabül etmektedir (Şekil 5). Beyaz Rusya'nın süt ve süt ürünleri ihracatının %50'sini süt ve krema, %35'ini peynir ve %15'ini ise tereyağı oluşturmaktadır.

Şekil 5. Beyaz Rusya'nın Süt ve Süt Ürünleri İhracatındaki Gelişmeler

(Kaynak: COMTRADE veri tabanı)

Beyaz Rusya'nın süt ve süt ürünleri ihracatında stratejik ortaklarından biri Rusya'dır. Süt ve süt ürünlerinin %90'dan fazlası Rusya'ya ihraç edilmektedir. Rusya'dan sonra önemli pazarlar arasında Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) lkeleri, Afrika lkeleri, Avrupa Birliği, Orta Doğu lkeleri başta gelmektedir. Son 10 yılda Beyaz Rusya'nın AB ülkelerine yönelik süt ve süt ürünleri ihracatı 10 kat azalmıştır. Bu durum Beyaz Rusya süt sektörünü olumsuz etkilemektedir. Süt ve süt ürünleri kalitesinin AB yesi ülkelerine kıyasla daha düşük seviyede olması Beyaz Rusya'nın Avrupa pazarındaki rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir (Buynovskaya, 2012: 132). AB lkeleri ile karşılaştırıldığında Beyaz Rusya'da üretilen çiğ sütün daha fazla bakteri içermesi, sütün yağ ve protein oranının daha düşük seviyede olması Beyaz Rusya'nın özellikle Avrupa pazarına girişinde önemli engel oluşturmaktadır (Nivievskiy ve von Cramon-Taubadel, 2011: 10). Bununla birlikte süt ve süt ürünleri üretiminde rakip durumunda olan Hollanda, Fransa, Almanya, Polonya gibi ülkelerin AB yesi olması nedeniyle AB pazarına girişte Beyaz Rusya'ya nazaran daha avantajlı bir konuma sahip olmaları Beyaz Rusya'nın bu pazara yönelik ihracatını olumsuz etkilemektedir.

4.5. Süt Sektörünün Rekabet Gücü Analizi

Beyaz Rusya'nın süt ve süt ürünlerine ilişkin hesaplanan açıklanmış karşılaştırmalı stnlkler indeks değerı Tablo 4'de sunulmaktadır. Analiz sonucuna göre AK indeks değerı ele alınan dönemin tamamında 1'in üzerinde bulunmuştur. Buna göre Beyaz Rusya süt ve süt ürünleri ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Tablo 4'de grldğu gibi süt ve süt ürünlerine ait AK indeks değerleri 2000-2015 yılları arasında sürekli bir artış göstermiştir. Analiz sonucu ürün bazında incelendiğinde Beyaz Rusya'nın tereyağı (SITC 023) ihracatında en yüksek AK indeks değerine sahip olduğu görülmektedir. Tereyağına ait AK indeks değerı 2000 yılında 7,53 iken, bu değer 2009 yılında 28,56'ya ulaşmıştır. İlerleyen yıllarda AK indeks değerı dalgalı bir seyir izlemiş ve 2015 yılında 18,96'ya gerilemiştir. İncelenen dönemde peynir ve lor (SITC 024) ihracatına ait AK indeks değerı 2,71'den 11,04'e yükselmiş, süt ve krema (SITC 022) ihracatına ait AK indeks değerı ise 3,13'den 9,42'ye yükselmiştir. Hesaplanan AK indeks değerlerine göre Beyaz Rusya süt ve süt ürünleri ihracatında gcl bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 4. Rekabet Gücünün Ölçümü: AKÜ Değerleri

Yıllar	SITC 022	SITC 023	SITC 024
2000	3,13	7,53	2,71
2001	4,10	11,10	3,15
2002	3,19	12,85	3,09
2003	5,10	11,45	3,81
2004	5,64	12,83	4,70
2005	6,83	14,44	5,83
2006	7,28	15,79	7,05
2007	7,98	15,13	8,05
2008	6,38	16,83	7,63
2009	7,96	28,56	9,92
2010	12,05	23,60	12,25
2011	8,10	15,40	8,20
2012	8,75	17,88	8,01
2013	13,28	21,86	10,19
2014	12,06	21,39	12,63
2015	9,42	18,96	11,04

Kaynak: COMTRADE verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır

Tablo 5’de açıklanmış simetrik karşılaştırmalı üstünlükler indeks değerleri yer almaktadır. Analiz sonucundan da görüldüğü gibi Beyaz Rusya’nın süt ürünlerinde ASKÜ değeri pozitiftir. Diğer bir ifade ile Beyaz Rusya’nın süt ürünlerinde rekabet gücü yüksektir. Çizelge 5’den de görüldüğü üzere, SITC 023 (tereyağı) ürününde rekabet gücü diğer ürünlere göre daha yüksektir. Bunu sırasıyla SITC 024 (peynir ve lor) ve SITC 022 (süt ve krema) izlemektedir.

Tablo 5. Rekabet Gücünün Ölçümü: ASKÜ Değerleri

Yıllar	SITC 022	SITC 023	SITC 024
2000	0,52	0,77	0,46
2001	0,61	0,83	0,52
2002	0,52	0,86	0,51
2003	0,67	0,84	0,58
2004	0,70	0,86	0,65
2005	0,74	0,87	0,71
2006	0,76	0,88	0,75
2007	0,78	0,88	0,78
2008	0,73	0,89	0,77
2009	0,78	0,93	0,82
2010	0,85	0,92	0,85
2011	0,78	0,88	0,78
2012	0,79	0,89	0,78
2013	0,86	0,91	0,82
2014	0,85	0,91	0,85
2015	0,81	0,90	0,83

Kaynak: COMTRADE verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır

Tablo 6’da Ticaret Dengesi İndeksine göre süt ve süt ürünlerine ait rekabet gücü değerleri yer almaktadır. Buna göre, süt ve süt ürünlerine ait TBI rakamları ele alınan yılların tamamında pozitif bir değer almıştır. Diğer bir ifadeyle Beyaz Rusya süt ve süt ürünlerinde

net ihracatçı ülke konumundadır. Analiz sonucunda dikkat çeken bir diğer husus da son birkaç yıldır özellikle SITC 022 (süt ve krema) ve SITC 024 (peynir ve lor) ürünlerine ait TBI değerlerinin azaldığıdır.

Tablo 6. Rekabet Gücünün Ölçümü: TBI Değerleri

Yıllar	SITC 022	SITC 023	SITC 024
2000	0,60	0,98	1,00
2001	0,71	0,95	1,00
2002	0,60	0,92	0,92
2003	0,77	0,96	0,91
2004	0,81	0,96	0,92
2005	0,89	0,98	0,94
2006	0,87	0,96	0,91
2007	0,89	0,99	0,92
2008	0,88	0,99	0,93
2009	0,88	1,00	0,93
2010	0,90	0,99	0,95
2011	0,95	0,99	0,96
2012	0,95	0,99	0,95
2013	0,93	0,99	0,92
2014	0,84	0,97	0,88
2015	0,88	0,99	0,93

Kaynak: COMTRADE verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır

Bir ülkenin, herhangi bir ürün grubu ihracatında rekabet üstünlüğüne sahip olması arzu edilmekle birlikte, üstünlük durumunun istikrarlı seyri de önem arz etmektedir (Erkan ve diğ., 2015: 73). Tablo 7’de rekabetçilik indeks değerlerinin ortalama ve varyasyon katsayılarına ilişkin bilgiler sunulmuştur. Tablo 7 incelendiğinde, süt ve süt ürünlerinin varyasyon katsayılarının genel olarak düşük seviyede olduğu görülmektedir. Bu da, ele alınan dönemde süt ve süt ürünlerinin rekabet üstünlüklerinin istikrarlı bir seyir izlediğini göstermektedir. Süt ve süt ürünleri arasında varyasyon katsayısı en düşük olan ürün tereyağıdır (SITC 023).

Tablo 7. Rekabet Gücü İndeks Değerlerinin Varyasyon Katsayıları (2000-2015 Dönemi)

Fasıl Kodu	Fasıl Adı	Ortalama			Varyasyon Katsayısı (CV)		
		AKÜ	ASKÜ	TBI	AKÜ	ASKÜ	TBI
SITC 022	Süt ve krema	7,58	0,73	0,83	40,37	15,07	13,25
SITC 023	Tereyağı	16,60	0,88	0,98	32,11	4,55	2,14
SITC 024	Peynir ve lor	7,39	0,72	0,94	44,38	18,06	3,19

Kaynak: COMTRADE verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır

5. Sonuç

Bu çalışmada, Beyaz Rusya’nın süt sektöründeki uluslararası rekabet gücü analiz edilmiştir. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler indeks sonuçlarına göre Beyaz Rusya süt sektöründe güçlü bir rekabet gücüne sahiptir. Ticaret Dengesi İndekssonucuna göre Beyaz Rusya süt ve süt ürünlerinde net ihracatçı ülkedir. Ele alınan dönemde gerek AKÜ gerekse ASKÜ indeks değerlerinin sürekli

artış göstermesi Beyaz Rusya'nın küresel süt piyasasındaki rekabet gücünün giderek arttığına işaret etmektedir. Elde edilen bulgulara göre süt ve süt ürünlerinin rekabet üstünlüklerinin istikrarlı bir seyir izlediği de görülmektedir.

Genel olarak değerlendirme yapılacak olursa bağımsızlıktan günümüze geçen süreçte Beyaz Rusya'da süt ve süt ürünleri üretimi ve ihracatında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bugün Beyaz Rusya'nın süt ve süt ürünleri dış ticaretine bakıldığında ihracatın ithalattan yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sektörü ileriye taşıyacak adımlar, ekonomi için ayrı bir önem taşımaktadır. Beyaz Rusya'nın dünya süt piyasasındaki payının artırılması için uluslararası standartlara ve tüketici tercihlerine uygun yüksek kaliteli ürünlerin küresel piyasalara sunulması gerekmektedir. Ürün çeşitlemesine gidilerek küresel pazarlarda talep edilen ürünlerin üretilmesi rekabet açısından da oldukça önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Aktan, C.C. ve Vural, Y.İ. (2004). Rekabet Gücü ve Rekabet Stratejileri, Ankara: TİSK Yayını.
- Aiginger, K. (2000). "Specialisation of European Manufacturing". *Australian Economic Quarterly*, 2, 81-92.
- Altay Topçu, B. ve Sümerli Sarıgül, S. (2015). "Comparative Advantage and The Products Mapping of Exporting Sectors in Turkey". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (18), 330-348.
- Atıcı, C., Armagan, G. ve Szovics, P. (2004). "The Competitiveness of Livestock Sector in Some Selected European Union Candidate Countries". *ADÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 23-27.
- Bojnec, S. (2003). "Three Concepts of Competitiveness Measures for Livestock Production in Central and Eastern Europe". *Agriculturae Conspectus Scientificus*, 68 (3), 209-220.
- Bojnec, S. ve Ferto, I. (2009). "Agro-Food Trade Competitiveness of Central European and Balkan Countries". *Food Policy*, 34 (5), 417-425.
- Bojnec, S. ve Ferto, I. (2014). "Export Competitiveness of Dairy Products on Global Markets: The Case of the European Union Countries". *Journal Dairy Science*, 97, 1-13.
- Bórawski, P., Dunn, J.W., Tuthill, J. ve Chenarides, L. (2015). "Production and International Trade of Milk and Dairy Products in the USA". *Studia i Prace WNEiZ*, 41 (1), 197-208.
- Buynovskaya, O.I. (2012). "The Competitiveness of Dairy Products on the World Market of Belarus". Collection of scientific papers of students, undergraduates, graduate students, 8 (1), 132-134.
- Çelik, M. (2002). "Batı Akdeniz Bölgesinde Süt ve Süt Ürünleri Sektörünün Stratejik Durum Analizi ve Gelişme Olanakları". *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4, 43-83.
- Çetinkaya, A. (2010). "Kafkas Üniversitesi Öğrencilerinin İçme Sütü ve Süt Ürünlerini Tüketim Alışkanlıklarının Belirlenmesi". *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi*, 5 (2), 73-84.
- Çivi, E. (2001). "Rekabet Gücü: Literatür Çalışması". *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 8 (2), 22-38.
- Çukur, F. ve Saner, G. (2005). "Konvansiyonel ve Ekolojik Hayvancılık Sistemlerinin Sürdürülebilirliği ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme". *ADÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 39-44.
- Dalum, B., Laursen, K. ve Villumsen, G. (1998). "Structural Change in OECD Export Specialization Patterns: De-specialization and 'Stickiness'". *International Review of Applied Economics*, 12, 447-467.
- Demir, N. ve Sancar, C. (2012). "Gümüşhane İli ve Çevresinde Süt Sığırcılığı Yapan İşletmelerin Sosyal, Ekonomik ve Teknik Analizi". *Alınları Ziraat Bilimleri Dergisi*, 23 (2), 18-28.
- Doğan, N. ve Kızıloğlu, S. (2015). "Konvansiyonel Süt Üreticilerinin Organik Süt Üretimine Bakışı: Gümüşhane İli Örneği". *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 2 (3), 276-282.
- Erkan, B., Arpacı, B., Yaralı, F. ve Güvenç, G. (2015). "Türkiye'nin Sebze İhracatında Karşılaştırmalı Üstünlükleri". *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, 18 (4), 70-76.
- Ervani, E. (2013). "Export and Import Performance of Indonesia's Agriculture Sector". *JEJAK Journal of Economics and Policy*, 6 (1), 54-63.
- FAO. (2017). <http://fao.org> [Erişim Tarihi: 12.02.2017]
- Hemme, T. ve Otte, J. (2010). "Pro-Poor Livestock Policy Initiative Status and Prospects for Smallholder Milk Production-a Global Perspective", FAO, Rome.

- IDF. (2014). Bulletin of the International Dairy Federation 476/2014, Belgium.
- Ishchukova, N. ve Smutka, L. (2013). "Comparative Advantage: Products Mapping of the Russian Agricultural Exports". *Agris on-line Papers in Economics and Informatics*, 5 (3), 13-24.
- Kandanuri, V. (2014). "Comparative Advantage of India in Buffalo Meat Exports vis-à-vis Major Exporting Countries". *Research Journal of Management Sciences*, 3 (2), 8-1.
- Kelleci, S. (2009). "Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Türkiye'nin Rekabet Gücü: Karşılaştırmalı Üstünlükler Modeline göre Sektörel Bir Analiz", Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Ketels, C.H.M. (2010). "Export Competitiveness: Reversing the Logic". Institute for Strategy and Competitiveness, Harvard Business School, Boston.
- Kırankabeş, M.C. (2006). "Küresel Rekabet Gücü Boyutunda AB Ülkeleri ile Türkiye'nin Karşılaştırmalı Analizi". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 231-254.
- Klasra, M.A. ve Fidan, H. (2004). "Competitiveness and the Trade of Livestock Products: A Comparative Study between Turkey and Its Neighbouring Countries". *Journal of Applied Sciences*, 4 (4), 663-668.
- Knips, V. (2005). "Developing Countries and the Global Dairy Sector". Part I Global Overview, FAO-PPLPI Working Paper No: 30, Rome.
- Küçükkiremitçi, O. (2006). "Sanayi Sektörünün Dış Ticaret Performansının Rekabet Gücüne Göre Değerlendirilmesi (1995-2005 Dönemi)". Ulusal Bağımsızlık İçin Türkiye İktisat Politikaları Kurultayı, 13-16 Haziran, Malatya.
- Laursen, K. (1998). "Revealed Comparative Advantage and the Alternatives as Measures of International Specialization", Danish Research Unit for Industrial Dynamics (DRUID) Working Paper No: 98-30.
- Ma, A.S. (2013). "Revealed Comparative Advantage Measure: ASEAN-China Trade Flows". *Journal of Economics and Sustainable Development*, 4 (7), 136-145.
- Nivievskiy, O. ve von Cramon-Taubadel, S. (2011). "Dairy Supply Chain in Belarus: Bottlenecks and the Scope for Improvements". Policy Paper, Berlin Economics, Berlin.
- Ohlan, R. (2012). "Global Competitiveness in Dairy Sector". *Agricultural Situation in India*, 69 (5), 257-264.
- Ohlan, R. (2014). "Competitiveness and Trade Performance of India's Dairy Industry". *Asian Journal of Agriculture and Development*, 11 (2), 17-38.
- Özer, O.O., Armağan, G. ve Özden, A. (2014). "The Analysis of Competitive Power of EU States and Candidate States in Foreign Trade of Dairy Products". *Advances in Applied Agricultural Science*, 2 (12), 27-31.
- Ramanovich, M. (2005). "Policy Analysis Matrix: An Analysis of Dairy Sector in Belarus". IFCN Dairy research center, Kiel, Germany.
- Sajjad, M. ve Khan, M. (2010). "Economic Efficiency of Milk Production in District Peshawar: A Stochastic Frontier Approach". *Sarhad J. Agric*, 26 (4), 655-663.
- Saraçoğlu, B. ve Köse, N. (2000). "Bazı Gıda Sanayilerinin Uluslararası Rekabet Gücü: Makarna, Bisküvi ve Un Sanayi", TEAE Yayın No: 39, Ankara.
- Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, Geliştirilmiş 20. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Şahinli, M.A. (2012). "Rekabet Gücü: Türkiye ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Canlı Hayvancılık Sektörünün Durumu". *YYÜ Tarım Bilimleri Dergisi*, 22 (2), 91-98.
- Terin, M. (2014). "Dünya Süt ve Süt Ürünleri Üretim, Tüketim, Fiyat ve Ticaretindeki Gelişmeler". *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 4 (3), 53-63.
- Vlachos, I.P. (2001). "Comparative Advantage and Uncertainty in the International Trade of Mediterranean Agricultural Products: An Empirical Analysis". *Medit*, 12 (4), 42-49.
- Widodo, T. (2008). "Shift in Comparative Advantage, Dynamic Market and Purchasing Power Parity in the East Asia", Doctoral Thesis, Graduate School of Economics Hiroshima University of Economics, Hiroshima, Japan.
- UN COMTRADE. (2017). International Merchandise Trade Statistics, <http://comtrade.un.org>, [Erişim Tarihi: 20.01.2017]